

Vnímání stupně odpovědnosti za žakovu školní úspěšnost

Perception of the level of responsibility for pupils' school success

Jana Wernerová

Abstrakt: Příspěvek na podkladě výzkumného šetření dotazníkem RSA (*Responsibility for Student Achievement Questionnaire*) prezentuje subjektivní vnímání stupně odpovědnosti za školní úspěšnost a neúspěšnost žáků studenty učitelství primárního vzdělávání těsně po absolvování souvislé pedagogické praxe na 1. stupni základní školy. Cílem šetření bylo komparovat výpovědi studentů prezenčního studia s výpověďmi studentů čtvrtého ročníku kombinovaného studia, kteří vyučují na 1. stupni základní školy. Zjištěná data jsou porovnána s výpověďmi studentů učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů závěrečného ročníku prezenčního studia po absolvování završující čtyřtýdenní souvislé pedagogické praxe na druhém stupni základní školy. Studenti učitelství prezenčního studia i studenti kombinovaného studia (tj. vyučující na 1. stupni základní školy) přisuzovali ve sledovaném šetření podíl na školním úspěchu v průměru více učitelé než žákovi. Vyšší podíl na neúspěchu žákovi než učitelé přisuzovali v průměru učitelky ženy kombinovaného studia a studenti všeobecně vzdělávacích předmětů.

Klíčová slova: učitel, žák, školní úspěšnost, odpovědnost, studenti učitelství, dotazníkové šetření, dotazník RSA

Abstract: Post on the basis of the research questionnaire (RSA Responsibility for Student Achievement Questionnaire) presents the subjective perception of the degree of responsibility for school success and failure of pupils in primary education student teachers immediately after the completion of continuous teaching experience at the 1st primary school. The aim of investigation was to compare the dismissal full-time students with fourth grade students' allegations of the combined studies, who taught at the 1st primary school. The observed data are compared with allegations of student teachers of general subjects of the final year of full-time study after completing a four-week continuous crowning of teaching experience in secondary school. Students study full-time teachers and students combined study (ie, teaching the 1st grade of primary school) attributed the observed proportion of inquiries to the success of school teachers, on average, more than a student. A higher proportion of student failure than teachers attributed the average female teacher and students combined study of general subjects.

Key words: teacher, pupil, school success, responsibility, students of the teaching profession, questionnaire research, the RSA Questionnaire

1 Úvod

Učitelova osobnost a profesionální zdatnost je jedním z faktorů, který ovlivňuje školní úspěšnost žáků. Jedním z nástrojů, který zjišťuje subjektivní názory učitelů na odpovědnost učitele za žakovy úspěchy a neúspěchy ve škole, je dotazník RSA (*Responsibility for student Achievement Questionnaire*) - Měření stupně odpovědnosti učitele za žakovy úspěchy a neúspěchy. Autorem dotazníku je Guskey, 1981, USA, přeložil a upravil Mareš, 1984, vypracován je pro skupinu učitelů základních a středních škol (In Lašek, 2001, s. 138-142).

Učitel prožívá svůj podíl odpovědnosti za žáka, resp. vnímá tento podíl buď tak, že si jej přizná, nebo že uvažuje o mimoškolních (a jeho způsobu práce se žáky se netýkajících) vlivech působících tak, že je nemůže ovlivnit. Míru odpovědnosti se snaží zjišťovat tento dotazník.

Vnímání stupně odpovědnosti učitele za školní úspěšnost žáků u učitelů sledoval např. Lašek (2001, s. 130-145), Langová & Kodým (1987, s. 79-87); u studentů učitelství pak Kantorková & Mareš (1992).

2 Metodologie

Cílem šetření bylo zjistit subjektivní pohledy na stupeň učitelovy odpovědnosti za školní úspěšnost a neúspěšnost žáků:

- 1) studentů učitelství 1. stupně ZŠ, prezenčního studia¹;
- 2) učitelů v praxi na 1. stupni ZŠ, kteří kombinovaně studují učitelství²;
- 3) komparovat zjištění s pohledy studentů učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů (VVP), prezenčního studia³.

Príspevek prezentuje názory studentů učitelství⁴ na Fakultě přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci (FP TUL) těsně po absolvování souvislé pedagogické praxe⁵ na 1. či 2. stupni základní školy a učitelů⁶ z praxe studujících kombinovaně na FP TUL.

Do výzkumného šetření byli zapojeni:

- 1) studenti učitelství 1. stupně ZŠ 3. a 4. ročníku po absolvování souvislé praxe pětítýdenní či dvoutýdenní (N=130: květen 2008 - 29 studentů, prosinec 2008 - 45, říjen 2010 - 32, prosinec 2011 - 24);
- 2) učitelé z praxe 1. stupně ZŠ, 4. ročník kombinovaného studia (N=29, leden 2011);
- 3) studenti učitelství VVP 4. ročníku po absolvování čtyřtýdenní souvislé praxe na 2. stupni

¹ Učitelství pro 1. stupeň ZŠ: magisterský studijní obor, do akad. roku 2006/07 koncipován jako 4letý, od r. 2007/08 - 5letý, s prohloubeným studiem jednoho zvoleného předmětu.

² Učitelé v praxi na 1. stupni ZŠ, kteří kombinovaně studují učitelství, představují specifickou skupinu respondentů, která si teprve doplňuje odpovídající kvalifikaci pro výkon učitelského povolání. Mají tedy méně znalostí z oboru a zpravidla i méně zkušeností než vystudovaní učitelé působící v praxi.

³ Magisterský studijní obor učitelství pro 2. stupeň ZŠ byl dobíhající obor (v akademickém roce 2007/08 nebyli již noví studenti přijímáni). Standardní doba studia byla 4 roky prezenční formou v kombinacích 12 studijních oborů: Anglický jazyk, Český jazyk, Dějepis, Francouzský jazyk, Fyzika, Geografie, Chemie, Informatika, Německý jazyk, Matematika, Občanská výchova, Tělesná výchova. V roce 2007/08 došlo k restrukturalizaci: nově byly akreditovány a zahájeny studijní programy a obory ve strukturovaném (dvoustupňovém) studiu učitelství.

⁴ Označení „studenti“ v našem pojetí představuje studentky (ženy) a studenty (muže), není-li uvedena diference.

⁵ Souvislá pedagogická praxe je závěrečná praktická aktivita, završující forma praktické přípravy. Má komplexní charakter, přispívá k rozvoji veškerých profesních kompetencí učitele. Kromě předmětového zaměření (výuka) má student možnost blíže poznat dítě školního věku, třídní kolektiv a provoz školy. Student praktikuje v souvislém kontinuálním sledu. (Urbánek, Bělohradská, Mikešová, 2001)

⁶ Označení „učitelé“ v našem pojetí představuje učitelky (ženy) a učitele (muže), není-li uvedena diference.

ZŠ (N=299: říjen 2005 - 103 studentů; 2007 - 91; 2009 - 105)⁷ všech studijních kombinací.

(Přehled souboru respondentů uvádí tabulka 1.)

Při zjišťování subjektivních výpovědí studentů učitelství jsme použili jmenovaný dotazník RSA - Měření stupně odpovědnosti učitele za žákovy úspěchy a neúspěchy (Guskey, 1981; překlad a úprava: Mareš, 1984). Každá položka dotazníku popisuje určitou situaci ve třídě a ptá se po její příčině. Učitel (student) má vybrat příčinu, která ve vyučování obvykle převládá. Svůj názor vyjadřuje číselně tak, že u každé ze dvou nabízených příčin zkoumaného jevu uvede míru jejich vlivu v procentech, aby výsledný součet dával 100 %, tj. rozděluje vliv učitele (na úspěchy či neúspěchy žáka) a vliv žáka (ostatních podmínek).

Vypracována byla verze dotazníku pro učitele vysokých škol v úpravě Mareše (Průcha, 2002, s. 131) a verze pro studenty učitelství v úpravě Kantorkové: Mareš & Kantorková - Dotazník k subjektivní míře odpovědnosti studenta učitelství za žáka / Hradec Králové – Ostrava 1991

Tabulka 1: Soubor respondentů – studenti učitelství a učitelé z praxe

	<i>studenti učitelství</i> <i>1. stupně ZŠ, PS</i> <i>(2008, 10, 11)</i>		<i>učitelé</i> <i>1. stupně ZŠ, KS</i> <i>(2011)</i>		<i>studenti učitelství</i> <i>VVP, PS</i> <i>(2005, 07, 09)</i>		<i>celkem</i>	
ženy	121	93,1 %	28	96,6 %	212	70,9 %	361	78,8 %
muži	9	6,9 %	1	3,4 %	87	29,1 %	97	21,2 %
celkem	130	100 %	29	100 %	299	100 %	458	100 %
studentů ročníku	99,2 %		96,7 % *)		82,8 %		92,9 %	

PS: prezenční studium

KS: kombinované studium učitelství

VVP: všeobecně vzdělávací předměty

**) ze studentů, kteří vyučují na 1. stupni ZŠ*

(In Lukášová-Kantorková, 2003, s. 298-299). Dotazník pro studenty učitelství obsahuje 20 položek, dotazník pro učitele základních a středních škol 30 položek. 20 položek uplatněných v obou dotaznících je totožných. 10 položek neuplatněných u dotazníku pro studenty učitelství obsahuje situace, se kterými se ve větší míře setkávají až učitelé v praxi.

Dotazník pro učitele byl užít v našem šetření pro studenty učitelství z důvodu návaznosti na sledování v roce 2005 a z důvodu srovnání názorů studentů učitelství s názory učitelů v praxi.

3 Výsledky výzkumu

3.1 Vnímání učitelovy odpovědnosti za školní úspěšnost či neúspěšnost žáka studenty učitelství prezenčního studia a učitelů z praxe, kteří kombinovaně studují učitelství

Celkově lze říci, že dle studentů (mužů i žen) prezenčního studia učitelství 1. stupně ZŠ, prezenčního studia učitelství VVP i kombinovaného studia učitelství 1. stupně ZŠ (tj. vyučujících na 1. stupni základní školy) ovlivňuje žákovu úspěšnost více učitel než žák.

⁷ Blíže Wernerová, 2008, 2011.

Neúspěšnost potom v pojetí studentů závisí více na žákovi (vyšší podíl na neúspěchu žákovi než učitelé přisuzovali v průměru učitelky ženy kombinovaného studia a studenti všeobecně vzdělávacích předmětů).

Jak vyplývá z tabulky 2, byl rozdíl mezi výši koeficientů R+ a R- u žen vyšší než u mužů, nejvyšší byl u žen - učitelky z praxe (19,31). Ženy tedy více než muži přisuzovaly zásluhy učitelé za žakovu úspěšnost a méně jeho vlivu na žakovu neúspěšnost.

Posuzování učitelovy subjektivní odpovědnosti bylo individuálně odlišné; viz směrodatná odchylka (tabulka 2).

U studentů učitelství 1. stupně ZŠ prezenčního studia v dílčích šetřeních, v průběhu jednotlivých sledovaných let, nebyly shledány vývojové tendence v hodnotách jednotlivých koeficientů.

Tabulka 2: Koeficienty R, R+ a R-; studenti učitelství a učitelé z praxe

		PS, učitelství 1. stupně (N=130)			učitelé 1. stupně, KS (N=29)			PS, VVP (N=299)		
		R	R+	R-	R	R+	R-	R	R+	R-
<i>celkem</i>	<i>r</i>	57,09	61,33	52,74	51,92	61,41	42,44	55,36	60,29	48,48
	<i>s.od.</i>	6,23	7,08	9,25	4,56	5,96	9,72	6,70	7,72	9,43
<i>ženy</i>	<i>r</i>	57,18	61,58	52,78	51,66	61,32	42,01	54,72	61,36	48,14
	<i>s.od.</i>	6,28	7,16	9,38	4,43	6,05	9,63	6,63	7,70	9,38
<i>muži</i>	<i>r</i>	55,13	58,0	52,26	59,17	64,0	54,33	53,32	57,51	49,12
	<i>s.od.</i>	5,13	4,86	7,12	-	-	-	6,64	7,72	9,31

r - aritmetický průměr

s. od. - směrodatná odchylka

R+ odpovědnost učitele za žakovy školní úspěchy

R- odpovědnost za žakovy školní neúspěchy

R celkový profil

Hranice uvažovaných koeficientů (pásmo běžných hodnot) pro učitele dle Laška (2001): R+ 49,16-66,67;

R- 32,03-56,03.

PS - prezenční studium

KS - kombinované studium učitelství

VVP - všeobecně vzdělávací předměty

3.2 Rozdíly ve vnímání učitelovy odpovědnosti za školní úspěšnost či neúspěšnost žáka u studentů učitelství prezenčního studia rozdílného rozhodnutí nastoupit či nenastoupit po vystudování do praxe

Součástí šetření bylo zjištění, zda jsou studenti po absolvování studia rozhodnutí nastoupit do školské praxe.⁸ V průběhu sledovaných let byla patrna klesající tendence v tomto rozhodnutí u studentů VVP (v roce 2009 byla rozhodnuta nastoupit do praxe pouze polovina sledovaných respondentů). U studentů učitelství 1. stupně prezenčního studia byl v roce 2011 zaznamenán nejvyšší počet studentů ze čtyř šetření, kteří předpokládali nastoupit po vystudování do praxe ZŠ (5/2008 – 54,2 %, 12/2008 – 62,5 %, 10/2010 – 53,3 %, 12/2011 – 82,8 %).

⁸ Kombinovaně studující předpokládají v učitelské dráze pokračovat všichni, tato skupina respondentů není tedy v této části šetření do komparace zahrnuta.

Tabulky 3, 4 zobrazují vnímání stupně odpovědnosti učitele za školní úspěšnost a neúspěšnost žáka studenty učitelství diferencované podle rozhodnutí studentů nastoupit po vystudování do praxe. U studentů, kteří nepředpokládali nastoupit do praxe, byla patrna ve všech sledovaných letech tendence přisuzovat učiteli menší podíl zásluh za žákovy školní úspěchy i neúspěchy.

Tabulka 3: Koeficienty R, R+ a R-; studenti učitelství 1. stupně prezenčního studia, diferencování podle rozhodnutí nastoupit po ukončení studia do ZŠ jako učitel

		učitelství 1. stupně, PS (N=130) (r. 2008, 2009, 2010, 2011)		
		R	R+	R-
nastoupím (62,3 %)	r	58,14	62,06	54,21
	s.od.	6,36	7,34	8,68
nenastoupím (2,3 %)	r	49,85	56,38	43,31
	s.od.	1,43	2,61	4,82
nevím (33,8 %)	r	55,38	60,20	50,55
	s.od.	5,34	6,39	9,73
jiné (1,5 %)	r	60,17	64,34	56,0
	s.od.	7,5	8,33	6,67

r - aritmetický průměr

s. od. - směrodatná odchylka

R+ - odpovědnost učitele za žákovy školní úspěchy

R- - odpovědnost za žákovy školní neúspěchy

R celkový profil

PS - prezenční studium

jiné - další studium, pobyt v zahraničí

Tabulka 4: Koeficienty R, R+ a R-; studenti učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů, diferencování podle rozhodnutí nastoupit po ukončení studia do školské praxe; aritmetický průměr

	učitelství VVP, PS (r. 2005, 2007, 2009)		
	R	R+	R-
nastoupím (53,1 %)	53,31	60,67	48,12
nenastoupím (5,1 %)	48,27	53,29	43,25
nevím (32,7 %)	54,68	60,38	49,21
jiné (9,1 %)	55,79	60,80	50,5

R+ - odpovědnost učitele za žákovy školní úspěchy

R- - odpovědnost za žákovy školní neúspěchy

R celkový profil

VVP - všeobecně vzdělávací předměty

4 Diskuse

Studenti učitelství prezenčního i kombinovaného studia (tj. vyučující na 1. stupni základní školy) přisuzovali úspěch žáka více učiteli než žákovi, žákův neúspěch v průměru větším podílem žákovi. Nejvyšší podíl neúspěchu přisuzovali za vinu žákovi učitelé z praxe (kombinované studium). Pedagogická odpovědnost za žáka, jeho úspěšné i neúspěšné výsledky se vyvíjí v průběhu celého studia (Lukášová-Kantorková, 2003, s. 244). Je závislá na podmínkách, s nimiž se studenti při osvojování profese setkávají. Jak uvádí Kantorková & Mareš (1992), v případě budoucích učitelů původně vysoká odpovědnost za školní úspěšnost žáků se během pregraduálního studia a řízené pedagogické praxe snižuje. Po absolvování fakulty se přiblíží stavu, který nalézáme u průměrných učitelů v činné službě.

Jedním z typů zkresleného hodnocení je kauzální atribuce (Pruner a kol., 2003, s. 78). Jedná se o chybné procesy připisování příčin, kdy jsou například uplatňována odlišná měřítká v přisuzování příčin vlastního a cizího jednání. V chování učitele vůči žákovi můžeme odlišit aktivizační atribut, kdy úspěch žáka je interpretován převážně vnitřními příčinami. Opačným příkladem je dezaktivační atribuce, která snižuje výkon žáka, který podle učitele patří k méně schopným žákům a jeho případný neúspěch je interpretován jako náhodný, vlivem vnějších okolností, nikoliv vlastními schopnostmi. Žák je demotivován učitelovým zkresleným hodnocením a jeho výsledky se mohou časem projevovat jako relativně stálé školní neúspěchy.

Dle srovnání našich zjištění se zjištěním Laška (2001) – dle Laška vystudovaní učitelé působící v praxi (N=150) vykazovali průměr R 51,08; R+ 57,92; R- 44,22; ženy (N=113) R 45,82; R+ 58,50; R- 42,00; muži (N=37) R 53,57; R+ 56,14; R- 51,01 – v našem šetření přisuzovali studenti prezenčního studia učitelé v celkovém průměru větší míru zásluh na žakově úspěšnosti, ale i neúspěšnosti. Studenti kombinovaného studia v našem šetření přisuzovali pak menší míru zásluh učitelé na žakově neúspěchu. V diferencovaném srovnání dle pohlaví učitelé muži, dle Laška, vykazovali vyšší stupeň vnímání odpovědnosti za žakovu školní neúspěšnost než studenti prezenčního studia v našem šetření. Ženy učitelky studující kombinovaně se s ženami vystudovanými učitelkami ve vnímání zásluh za žakovu neúspěšnost shodovaly. Směrodatné odchylky byly u vystudovaných učitelů v praxi větší než u studentů učitelství (dle Laška, 2001: směrodatná odchylka R 8,80; R+ 8,75; R- 12,8), a to značněji u R-, tj. učitelé vnímali odlišněji svůj podíl na školní neúspěšnosti žáka.

Studenti učitelství v našem šetření, kteří po vystudování nepředpokládali nastoupit do praxe, přisuzovali učitelé nižší podíl odpovědnosti za školní úspěšnost či neúspěšnost žáka než studenti do praxe nastoupit rozhodnutí či rozhodnutí zvažující. Zde je zřejmá souvislost se ztotožněním se s prací učitele, s úsilím věnovat se rozvoji žáka.

5 Závěry, shrnutí

Z prezentovaného šetření vyplývají tyto závěry:

- Studenti učitelství prezenčního studia i studenti kombinovaného studia (tj. vyučující na 1. stupni ZŠ) přisuzovali ve sledovaném šetření podíl na školním úspěchu v průměru více učitelé než žákovi.
- Vyšší podíl na neúspěchu žákovi než učitelé přisuzovali v průměru učitelky ženy kombinovaného studia a studenti všeobecně vzdělávacích předmětů.
- Rozdíl mezi výší koeficientů R+ a R- byl vyšší u žen než u mužů, nejvyšší (19,31) byl u žen - učitelék z praxe.
- Subjektivní posuzování odpovědnosti učitelé za žakovy školní úspěchy a neúspěchy

vykazovalo individuální rozdíly.

- Studenti, kteří neplánovali nastoupit po vystudování do praxe, přisuzovali učitelům menší podíl zásluh na žákově školní úspěšnosti i neúspěšnosti než studenti do praxe nastoupit rozhodnutí či toto rozhodnutí zvažující.

Literatura

- Guskey, T. R. (1981). Measurement of the responsibility teachers assume for academic successes and failures in classroom. *Journal of Teacher Education*, 32(3), 44-51.
- Kantorková, H., & Mareš, J. (1992). Subjektivní odpovědnost studentů učitelství za žákovské výsledky. *Acta facultatis pedagogicae*, ř. B 27, sv. 129, 51-64.
- Langová, M., & Kodým, M. (1987). *Psychologie činnosti a osobnosti učitele*. Praha: Academia.
- Lašek, J. (2011). *Sociálně psychologické klima školních tříd*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Lukášová-Kantorková, H. (2003). *Učitelská profese v primárním vzdělávání a pedagogická příprava učitelů*. OU v Ostravě, PedF: Ostrava.
- Průcha, J. (2002). *Učitel. Současné poznatky o profesi*. Praha: Portál.
- Pruner, P. a kol. (2003). *Vybrané kapitoly z pedagogické psychologie*. Plzeň: ZČU.
- Urbánek, P., Bělohradská, J., & Mikešová, J. (2001). Formy spolupráce PF a škol při realizaci pedagogické praxe. In Bělohradská, J., aj. *Praktická příprava studentů učitelství* (pp. 19-38). Liberec: TU.
- Wernerová, J. (2008). Vnímání stupně odpovědnosti za žákovu školní úspěšnost studenty učitelství sekundárního vzdělávání. In L. Kasáčová & K. Bencová (Eds.), *Klíma školy 21. storočia. Zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou* (pp. 191-194). Banská Bystrica: PedF UMB.
- Wernerová, J. (2011). Subjektivní vnímání stupně odpovědnosti za školní úspěšnost žáků studenty učitelství. In J. Poláchová Vašátková & A. Bačíková (Eds.), *Aktuální problémy pedagogiky ve výzkumech studentů doktorských studijních programů VIII. Sborník z VIII. ročníku konference* (pp. 444-450). Olomouc: UP. [CD-ROM]

Kontakt

PhDr. Jana Wernerová, Ph.D.
katedra pedagogiky a psychologie
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Technická univerzita v Liberci
Studentská 2
461 17 Liberec
jana.wernerova@tul.cz